ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ
ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՑ

ԵՐԿԵՐ

ՀԻՆԳ ՀԱՏՈՐՈՎ

Բ

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ 2006

ՀՏԴ 941(479.25)
ԳՄԴ 63.3(2Հ)
Ա 205

Աղոնց Ն. Գ.

Ա 205 Երկեր. հատ. Բ., Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրու-
թյուններ / Հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիս-
յանը. - Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2006. - 680 էջ + 1 ներդիր:

Նիկողայոս Ադոնցի երկերի երկրորդ հատորն ընդգրկում է գիտական տարբեր հանդեսներում և ժողովածուներում տպագրված հայ հին և նոր գրականության պատմության հարցերին, ինչպես նաև գրական առանձին հուշարձաններին, դեմքերին ու գրականության խնդիրներին նվիրված հետազոտությունները:

Հասցեագրվում է հայագետներին և ընթերցող հանրությանը:

Ա $\frac{0503020913}{704(02)06}$ 2006

ԳՄԴ 63.3(2Հ)

ISBN 5-8084-0779-6

50 anos
1956 2006

FUNDAÇÃO CALOUSTE GULBENKIAN

Խմբագրական հանձնաժողով

Հովհաննիսյան Պ. Հ., Մաղոյան Ա. Գ.,
Ստեփանյան Պ. Գ.

Հատորը հրատարակության պատրաստեց
Պ. Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԸ

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՎՈ «ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ» ԹՎԱԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

(Պարոն Հանս Լևիի մեկ հոդվածից առթիվ)

(էջ 313)

Գրված է 1936 թ. Բրյուսելում: Լույս է տեսել «Byzantion» հանդեսում (տե՛ս **N. Adontz,** Sur la date de L'Histoire de L'Arménie de Moïse de Chorène», «Byzantion», t. XI, fasc. 1, Bruxelles, 1936, p. 97-100): Արևմտահայերեն թարգմանությամբ տպագրվել է «Սիոն» պաշտոնաթերթում («Սիոն», 1936, № 10, էջ 335-336): Լույս է տեսել նաև արևելահայերեն թարգմանությամբ (տե՛ս **Ն. Ադոնց**, Հայաստանի ռսկեհանքը. Փոքր ուսումնասիրություններ, էջ 93-96): Արտատպվում է «Սիոն»-ի հրատարակությունից:

1. Հանս Լևին (1901-1945) գերմանական հայագիտության նշանավոր ներկայացուցիչներից է, աշակերտել է Յո. Մարկվարտին: Հրատարակել է Կեղծ Փիլոնի «Յաղագս Յովնանու» երկասիրության հայերեն բնագիրը: - էջ 313:

2. Տե՛ս **H. Lewy,** The date and purpose of Moses of Choren's History, «Byzantion», t. XI, fasc. 1, Bruxelles, 1936, p. 81-96: - էջ 313:

3. Տե՛ս **Մովսես Խորենացի,** Պատմութիւն Հայոց (քննական), Գիրք Գ, գլ. 65, էջ 352: - էջ 313:

4. Ակնարկում է իր «Армения в эпоху Юстиниана» մենագրության 10-րդ գլխում զետեղված նյութը: - Էջ 313:

5. Տե՛ս Ղազար Փարպեցի, Պատմություն Հայոց (քննական), էջ 170: - Էջ 314:

6. Անդ, էջ 175: -Էջ 314:

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՎՈ «ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ» ԹՎԱԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

(Պարոն Հանս Լեվիի (1) մեկ հոդվածին (2) առթիվ)

Մովսես Խորենացիի բոլոր քննադատներուն մեջ, որոնք բազմաթիվ են, Hans Lewy երևան կուգա իբրև ամենեն ճշգրիտը, բայց նաև ամենեն խիզախը: «*Հայոց Պատմութիւնը*», ըստ իրեն, գրված է, 876 թվականի և 885 թվականի միջև: Ստույգն ըսելով, հարցն այնքան բարդ է, որ կարելի չէ այդքան բացորոշ կերպով վճռել զայն, առանց որևէ երկվանքի:

Ըսե՛նք իսկույն, թե Hans Lewy-ի առաջարկած լուծումը հիմնված է Մովսես Խորենացիի մեկ խոսքին վրա (3), որուն մեջ կկարծե ան գտնել ակնարկություն մը Վասիլ I-ի գահակալության: Սխալ մըն է այդ: Խնդրո առարկա հարցը բնավ հարաբերություն չունի Սահակի տեսիլքին հետ, որ Արշակունյաց ապագային կհայի: Այդ խոսքը կշոշափե հարց մը, որուն մասին վաղուց գրած ենք մենք (4): Քանի մը բառով ըսենք, թե ի՛նչ բանի վրա է այդ հարցը:

Մովսես Խորենացի գործածած է, ի միջի այլոց, վավերագիր մը՝ որ կկոչվի «**Գահնամակ**» («Ցանկ կարգաց»), ցուցակ մը՝ որուն մեջ իշխանական տոհմեր անվանադասված են համաձայն այն կարգին, որով անոնք, ըստ արժանյաց՝ ճանչցված էին Արշակունի կամ Սասանյան արքունիքին մեջ: Այդ վավերագիրը բարեբախտաբար հասած է մեզի, և կրնանք քննության ենթարկել զայն և հասկնալ Խորենացվո այն էջերը, որոնք անկե ներշնչված են: Ցուցակին մեջ Մամիկոնյանները հինգերորդ կարգը ունին, Կամսարականաց տոհմը՝ տասներեքերորդը, Ամատունյացը՝ տասնեվեցերորդը: Հայ պատմիչը դժգոհ է այս կարգավորումեն: Իրեն այնպես կթվի, թե Մամիկոնյանք շատ վեր են դրված, ու մյուսները՝ շատ վար, պատվո այդ աստիճանաշարքին վրա: Այդ անիրավությունը բացատրելու համար, Մովսես ինքզինքին թույլ կուտա ենթադրություն մը, որ կհենու «**Գահնամակին**» առաջաբանին վրա, որուն մեջ հիշված են Սահակ, Վռամ և Արտաշիր: Ըստ այդ պատմության, Մամիկոնյանք հինգերորդ կարգը գրաված են, ոչ թե իրենց արժանիքովը, այլ շնորհիվ միջամտության Սահակ Հայրապետի, որ խնամի էր իրենց: Գալով մյուս երկու տոհմերուն՝ Կամսարականաց և Ամատունյաց, անոնք անավազված էին, պարսից բազավորին հակառակած ըլլալնուն համար՝ ի նպաստ հայ թագավորին: Սահակ թախանձած էր

պարսից Արտաշիր թագավորին, ոչ միայն Մամիկոնյանց այլ նաև Կամսարականաց և Ամատունյաց համար: Թագավորն ընդունած էր Սահակի աղերսը և Մամիկոնյանց տոհմին շնորհած էր հինգերորդ կարգը, մինչ մյուս երկուքը մնացեր էին խոնարհագույն աստիճանի վրա: Սահակ երբ երկրորդ անգամ Կոստանդնի արքունիքը կգտնվի, դարձյալ նույն խնդրանքը կնե, այս անգամ Արտաշիրի հաջորդ Վռամ թագավորին: Երկու բան կխնդրե ան. նախ՝ որ թագավորը հրամայե այնուհետև «Գահնամակ»-ը պահել այնպես, ինչպես կարգադրած էր Արտաշիր թագավորը, և հետո՝ որ մարզպաններըն ըստ կամս չկարենան փոփոխության ենթարկել զայն: Եթե թագավորը, Արշակունյաց դեմ իր ոխովը, մերժե անոնց արենակից Կամսարականներուն տալ իրենց պատշաճ կարգը, գեթ ստորակա դիրք մը շնորհել անոնց, ինչպես Ամատունյաց ևս, մինչև որ «Աստուած քաղցրասցի դարձուցանել ի կարգ հայրենի ընդ ձեռն *որ եւ է թագաւորի»*:

Hans Lewy կսախալի այստեղ փնտրելով ակնարկություն մը Վասիլ I-ի մասին: Բյուզանդացի կայսրը որևէ գործ չունի խնդրո մը մեջ, որ պարսիկ թագավորին միայն կվերաբերի: Մովսես Խորենացի «որևէ թագաւոր» ըսելով կհասկնա Վռամի հաջորդներեն մին: Անիկա ի նկատի ունի ապահովապես Վահան Մամիկոնյանի և Վաղարշ արքայի ժամանակը: Քաջ Մամիկոնյանը, երկու տարի կռվելե վերջ, հանձն կառնե վար դնել զենքը՝ կարգ մը պայմաններով: Ի մեջ այլոց կպահանջեր ան, որ դիրք, պատիվ և վարձք բաշխված ատեն մեն մի իշխանի իրական արժանիքին միայն նայվի (= «Յաղագս գահու և պատուոյ շքեղութեան, հայելով յիւրաքանչիւր ուրուք վաստակս») (5): Վահան կխնդրեր նաև որ թագավորը Կամսարականներուն դարձնե իրենց հայրենական կարգը (= «Զի թէ էր եւ հնար էր շնորհել ձեզ զաանուտէրութիւնն Կամսարականին») (6): Ակներև է ուրեմն, թե «որևէ թագաւոր»-ը Վաղարշն է, որ Վահանանց ապստամբական դիմադրութենեն հետո ինքզինքն ստիպված կզգա դարմանելու այն անկարգությունները ու թարոյալքումը, որոնց ենթարկված էր հայ ավատական միջավայրը Պերոզի և Հազկերտ [II-ի] նախընթաց թագավորության ատեն:

Գալով Բագրատունյաց ձգտումներուն, որոնցմով տոգորված է Խորենացվո գործը, անոնք անհրաժեշտորեն չեն հարկադրեր «**Հայոց պատմութեան**» երևումը հապաղեցնել մինչև Աշոտի արքայական գահ ելնելը: Մովսես[Խորենացին] Բագրատունյաց համակրություններուն հետ զույգ կ' ընթանա ոչ թարյացակամ զգացում մը հանդեպ Մամիկոնյանց, որ հակառակորդները էին Բագրատունյաց: Մովսես Խորենացիի՝ Մամիկոնյաններու անունն աղարտելու ձգտումը կ'ապացուցանե միայն, թե Մամիկոնյանները տակավին վերջացուցած չէին իրենց քաղաքական

գործը. դեռ իրենց վերջին բառն ըսած չէին, թեև այնքան տկարացած էին, սակայն որ պատմիչին սրատես աչքը կրնար ընդնշմարել, թե անոնց դատը կորսված էր արդեն, և թե ապագան անոնց խոհական ոսոխներուն՝ Բագրատունի իշխաններուն էր այլևս: Այսքան միայն կարելի է ըսել ուրեմն, թե Մովսես Խորենացիի գործը Մամիկոնյանց նվազման թվականին միայն կարելի է դնել առ առավելն: Իսկ այդ նվազումը կուգա 775 թվի եղերական դեպքերեն անմիջապես ետք միայն և կվերջանա Մամիկոնյանց անհետացումով՝ Աշոտ Մսակերի († 826) առաջին հաջողություններուն ետք, որ Բագրատունյաց ճշմարիտ վերածնիչը եղավ:

Դիպվածավ չէ, այլ 775 թվի նույն այդ հեղափոխության հետևանքովն է, որ Մամիկոնյան նշանավոր տան վերջին ներկայացուցիչները, արաբներեն խույս տալով, զաղթեցին Բյուզանդիոն, և հոն նշանավոր և փայլուն դիրք ունեցան, IX դարեն սկսյալ: Այդ տոհմին կպատկանեին արդարև Մանուել անվանի զորավարը, Հայկական բանակաթեմին ռազմավարը 813 թվեն ալ առաջ, Վարդաս Կեսար, Պետրոնաս, 863 թվի դյուցազնը, և իրենց քույրը՝ Թեոդորա կայսրուհին:

Այդ ժամանակաշրջանին և նույն այդ պատճառով էր, որ Ամատունի Շապուհ իշխանը և իր որդին Համամ, տասներկու հազար գաղթականներու ի գլուխ, անցան սահմանեն և գացին հաստատվիլ բյուզանդական երկրին մեջ: Մովսես Խորենացի զմայլող մըն է հելլենական մշակույթին, ու չի ծածկեր իր համակրությունները քրիստոնեական այդ մեծ կայսրության վերաբերմամբ, բայց ատոր համար կարելի չէ իր այդ զգացումները, որոնց հաղորդ էին ուրիշ հայեր ևս հարաբերության մեջ դնել Աշոտի քաղաքականության հետ, որ դեպի խալիֆայություն ուղղության կհետևեր, և **«Հայոց պատմութեան»** հորինումը հետաձգել մինչև Աշոտի թագավորությունը: Պետք է ի նկատի ունենալ մանավանդ Աշոտի այդ քաղաքականության հակամամիկոնյան ձգտումը, ինչ որ կպարտավորե մտածել, թե հայ պատմիչը իր գործը գրած պետք է լինի Մամիկոնյանց վերջին հեղափոխական ճիգերուն տպավորության ներքև: Անիկա չի ճանչնար ոչ միայն իշխանաց իշխան Աշոտը, այլ նաև անոր հայրը՝ Սմբատ Խոստովանողը, ինչպես նաև (հակառակ Յո. Մարկվարտի կարծյաց) Տարոնցի իշխանաց իշխան Բագարատը: Անիկա չէ տեսած Ղազար Փարպեցիի Պատմության մեջ հետո ներմուծված Սահակի տեսիլքին այժմյան հեղվածն ալ: